

Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Eski Assur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Demon İnanç

**Demon Belief in Anatolia According to the Cuneiform Sources of the
Old Assyrian Trade Colonies Period**

Kübra KARAKÖZ¹

Özet

Assur Ticaret Kolonileri Dönemine ait çivi yazılı belgelere göre demonlar, tanrılar tarafından yaratılan, doğüstü güçlere sahip insan-hayvan karışımı melez varlıklardır. Yeraltı Dünyasında yaşadığına inanılmasına rağmen, zaman ve mekân kavramlarından uzak oldukları için insanlar tarafından hastalık, bela, felaket ve ölüm ile ilişkilendirilmişlerdir. Anadolu'da demonlara yönelik en eski belgeler, Anadolu'da yaşayan Assurlu tüccarlara Assur'dan gönderilen mektup ve muskalardan oluşmaktadır. Bu belgeler Anadolu'da bulunsa da Mezopotamya inanç sistemine ait öğeleri ve bakış açısını yansıtmaktadır. Bu belgelerde demonlar farklı güçlere, konumlara ve özelliklere sahiptir. Varlıklarına yönelik inanç, yazının kullanılmasından önceki dönemlerin evren anlayışını ve karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışını da yansıtmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Demon, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi, İnanç, Çivi Yazılı Metinler, Muska.

¹ Kübra Karaköz, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
karakozkubraa@gmail.com

Abstract

According to cuneiform sources of the Assyrian Trade Colonies Period, Demons with supernatural powers are human-animal hybrids created by Gods. Although these are far away from concepts of time and space, and are believed to live in the Netherworld, demons were associated with illness, trouble, disaster and death. The oldest documents about demons in Anatolia were letters and amulets sent from Assyria to Assyrian traders living in Anatolia. Although these documents have been found in Anatolia, they reflect elements and perspectives of Mesopotamian belief systems. In cuneiform texts Demons bear different powers, ranks and properties. The belief concerning their entity mirrors also the concept of the Universe as well as the way of solving problems before the development of scripts.

Keywords: Demon, Assyrian Trade Colonies Period, Belief, Cuneiform Texts, Amulet

GİRİŞ

Demonlar, Eskiçağ inanç sisteminin önemli doğüstü varlıklardan biridir.² Mezopotamya'da demonlar tanrılar ve insanlar arasındaki bir sınıftır ve tanrılar tarafından belli amaçlar doğrultusunda yaratılmışlardır. Mezopotamya Kozmolojisinde, yaratıcı güç olan tanrılar ve yaratılanlar arasında bir düzen ve döngü bulunmaktadır. Demonların her biri diğerinden farklı güç ve görünümde olup bazılarının insanlara, bazılarının hayvanlara veya bitkilere, bazılarının da cansız varlıklara musallat olmak gibi değişik görevleri vardır. Tanrılar, gereken durumda insanları cezalandırabilmek için demonları aracı olarak kullandığından, demonlar insanlara hastalık, felaket ve ölüm getiren cezalandırma araçları olmuştur (Wiggermann, 2011: 19). Bunlar kötülüğün ve korkutucu olan unsurların tanrılar tarafından insanlara gönderilmesi için bir araçtır.

Bünyesinde tanrısal, hayvansal ve insansal özellikler barındıran demonlar şekilsiz, betimlenmemiş, soyut ve çeşitli doğa olaylarına bağlı bir fenomendir. Onlar, yeraltında ve yeryüzünde yaşayan, mekân ve zaman kavramından uzak varlıklardır ve onların yeraltında yaşadığına inanılmıştır (Capomacchia ve Verderame, 2011: 293). Mekân kavramından yoksun olmalarına rağmen insanlar onların daha çok terk edilmiş yerlerde, evlerde, ıssız mekânlarda, şiddetli ve haksız ölümün yer aldığı bölgelerde, dağlarda, evlerin çatılarında ve kapılarında bulduklarına, yakaladıkları kimselere rahatsızlık vererek sadece onlara değil, çevrelerine de bela yaydıklarına inanmıştır. İnsanlar, demonlardan kötülük, acı, felaket, kötü şans, hastalık ve ölüm geldiğine, bu felaketlerin de bizzat tanrılarının isteği ile gerçekleştiğine inanmışlardır. Bu inançlar kapsamında demonlar, düzene ve düzenin varlığının devamı için olması gereken kaosun birer üyesidir.

Demonların varlığı, Eskiçağ insanının dünya görüşlerini, ibadetlerini, dualarını ve yaşamına dair diğer tüm unsurları önemli biçimde etkilemiştir. Demonlara ilişkin inançlar kültürler ve bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Mezopotamyalılar demonları Geç Assur dönemine kadar kötü varlıklar olarak görmüş, sonrasında bazı demonlar iyi varlıklara dönüşmüştür (Capomacchia ve Verderame, 2011: 295; Wiggermann, 2011: 319). Buna karşın, genel anlamda demonlar, insanların açıklayamadıkları olayların arkasında olduğuna inandığı,

² Demon, iblis, cin, peri, mâkir güç, düşünce, tanrısal ruh, ata ruhu ve koruyucu ruhları kapsamaktadır. Eski Yunancada daimōn, daimōnion sözcüklerinin Latince formu olan dæmon sözcüğünden kökenini almaktadır. Arapçada cin, örtünmüş, gizli kalmış ve saklanmış anlamlarına gelmektedir. Cin İslam Dininde, Tanrı tarafından yaratılan bir varlık sınıfını nitelendirmektedir. Günümüzde cin, içerisinde barındırdığı sosyal ve kültürel anlamından ötürü çivi yazılı belgelerdeki varlıkları karşılayamamaktadır. Bu nedenle çalışmada cin yerine demon tercih edilmiştir.

kötü olaylara neden olduğuna inandıkları varlıklardır. Bu olaylar arasında korku ve ölüm ilk sırada yer almaktadır.

Mezopotamya'da demonlara ilişkin en erken bilgiler Erken Sumer çivi yazılı belgelerinde, genellikle mitoloji metinlerinde, büyü metinlerinde ve dua metinlerinde yer almıştır. Hastalıkların, kötülüklerin, duygusal durumların ve acıların doğüstü varlıklara atfedilmesi gerek karşılaşılan bu durumların açıklanması, gerekse karşı korunmanın ve savunmanın bir yolu olarak nitelendirilmektedir. Demonlardan korunmak ve etkilerinin yol açtığına inanılan doğal afetler, fiziksel ve ruhsal hastalıklar gibi çeşitli durumların tedavisi için muska, büyü, dua, ritüel gibi uygulamalar geliştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda muskalar ve muska biçimli levhalar yapılmış ve bu malzeme hane içinde kullanılmıştır. Demonların musallat olduğu mekânların arınması için de yine demonlar aracılığıyla tanrılardan yardım istenmiştir. Muskalar aracılığıyla insanların yaşayış ve korkularının yanı sıra Demonların sınıfsal ve işlevsel farklılıkları hakkında bilgi edinilmektedir.

ASSUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE ANADOLU'DA DEMON İNANCI

Anadolu'da en eski çivi yazılı belgeler Assur Ticaret Kolonileri Dönemi ticaret merkezlerinde ele geçmiştir. Bunlar genel olarak ekonomik, hukuki, dini ve yönetsel içeriklidir. Bu belgeler içerisinde demonların yer aldığı metinler, Mezopotamya kökenli olduğundan, bölgede demonların varlığına ilişkin kaynaklar Mezopotamya inancını yansıtmaktadır (Erol, 2014: 40)

İmdi-İlum Mektubu

Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde, Anadolu'daki ticaret merkezlerinden Karum Kaneş'te yapılan arkeolojik çalışmalarda, döneme ışık tutan yazılı kaynaklar ele geçirilmiştir. Bu yazılı belgelerden biri, tüccar arşivindedir. Kültepe'de ele geçirilen TC 1 ve TC 4,5 numaralı metin, Kaneş'te yaşayan tüccar İmdi-İlum'a, Assur'da yaşayan eşi Şimat-Aşşur ve İmdi-İlum'un kız kardeşi Tarām-Kübī'nin gönderdiği mektuptur. Mektup, tüccarın başına gelecek olan kötü olaylar hakkında onu uyarmaktadır (Schmidt, 1994: 215; Larsen, 2015: 209; Yıldırım, 2015: 242)

İmdi-İlum Mektubu, ö.y. 4-17:

4 17 Burada (Assur'da) šāiltum'a, bārītum'a ve Edimmu'ya sorduk ki Tanrı Assur seni devamlı olarak uyarıyor.

(Şöyle ki:) sen parayı seviyorsun (fakat) kendi hayatından nefret ediyorsun.

Assur'da Tanrı Assur'u memnun edemez misin? Lütfen!

Mektubu işittiğin zaman buraya gelip Tanrı Assur'un gözünü gör ve hayatını kurtar.

Tüccarlar, Assur'dan Anadolu'ya ya da Anadolu'dan Assur'a gittikleri zaman geride bıraktıkları işlerini, aile fertlerine bırakırlardı. Böylelikle tüccarın yokluğunda işleri kesintiye uğramazdı. Puşuken de yokluğunda işlerini aile fertlerinden iki kadına, Tarīšmatum ve Belātum'a bırakmıştır (Garelli, 1963: 192).

Mektuba göre, Puşuken'in Assur'da çalışanlarından ikisi rahatsızlanmış ve ölüm tehlikesi yaşamıştır. Bunun üzerine Tarīšmatum ve Belātum, *šāiltum*'a danışarak tanrıların gazabının onlar üzerinde olduğunu bu yüzden kurban sunmaları gerektiğini öğrenmiştir. Assurlu kadınlar kurban sunmamış olacaklar ki tanrıların gazabı yüzünden Belātum'da hasta düşmüştür. Yazdıkları mektuba göre, tanrıların gazabı yüzünden sadece çalışanları hastalanmamış aynı zamanda Assur'da bulunan işleri de zarar görmüştür. Bu yüzden acil olarak kurban sunması gerektiğini yazmışlardır.

Tanrılar, tüccarın Assur'daki işlerinin bozulmasını ve çalışanlarını cezalandırmasını yeraltındaki demonlar aracılığı ile yapmıştır. Bu varlıklar, tanrıların cezalandırdığı insanların kendilerine, aile fertlerine çalışanlarına ve işlerine zarar vermekteydi (Garelli, 1963: 193).

Mektupta, Assur'daki kadınların, İmdi-İlum'un hayatı için danıştıkları *šāiltum* ve *bārītum* hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sormak, bilmek anlamına gelen *šālum*'dan türediği düşünülen *šāiltum*, Eski Babil Dönemi yazılı kaynaklarında, ruhlar aracılığıyla rüyaları yorumlayan bir kâhindir. *Bārītum*'un bakmak, incelemek anlamına gelen *barûm* fiilinden geldiği düşünülmektedir. *Bārītum* ise materyaller inceleyerek tahmin yürüten bir kâhindir (Erol, 2014: 46).

Bu metinde, kâhinlerle beraber yer alan Edimmu ise yeraltında yaşayan bir demondur (Black ve Green, 2003: 88). Edimmu, İdemmu olarak Akadcada, Gidim olarak Sumercede geçmektedir. Edimmu, ölü insanın ruhu, dirilen bir ruh, hayalet, vesvese, ürkütücü varlık,

hastalık sebebi, büyücü ve ruh çağırın kimseler için kullanılmaktadır. Edimmu, Eski Babil döneminden itibaren çivi yazılı kaynaklarda yer almaktadır.

Yeraltına inen ruhlara, sunu yapılması ve hizmet edilmesi gerekirdi. Onlara sunu yapılmaz ise ruhlar, huzursuzlaşıp yeryüzüne çıkar ve insanların ruhlarını avlardı. Bir de yaşarken mutsuz yaşamış, öldükten sonra da mutsuz olan ve kendilerine kurbanlar sunulsa dahi asla mutlu olamayan Edimmu demonları vardır. Onların, insanların ruhlarını avlayarak bedenlerini ele geçirdiğine inanılırdı. Çektikleri acı sebebiyle yeraltı dünyasında uzun süre kalamazlar, yeryüzünde kurbanlarının bedenlerini ele geçirirlerdi (Black ve Green, 2003: 84).

Edimmu, unutulmanın vermiş olduğu öfke ve nefret duyguları ile hareket ederdi (Barbu ve Loisel, 2009: 314). Bu demonlar, yaşayan insanların, ölen insanlara karşı olan sorumluluğunu temsil etmektedir. Musallat oldukları insanlar, tanrılar tarafından cezalandırılmış kimseler değildir. Edimmu demonları, kendilerine sunu yapılmadığı için insanlara saldırırdı.

Utukkū Lemnutū³, IV, l.130'-142; 1.145-149:

Sen yeraltından gelen bir Edimmu'sun!

Sen yatağı olmayan (mekânsız) demon lilû'sun!

Bakire bir kız, ergenliğe girmemiş adamsın!

Siz bozkırda terk edilmişlersiniz, bozkırda ölenlersiniz!

Toprakla örtülmeden (gömülmeden) bozkırda terk edilensiniz!

Nehir kıyısında katledilensiniz! Silahla öldürülen kişi, aslanın öldürdüğü kişi,

Bir köpeğin yediği kişi, suda boğulan, çatıdan düşen kişilersiniz!

Sen Edimmu! Gömülmemiş, ilgilenecek kimsesi olmayan, ekme sunulmayan,

Kurtarıcısı olmayan, ismi unutulansınız!

³ Mezopotamya metinleri içerisinde Egzorsizm temalı metin grubudur. Metinlerin oluşumu ve yazımı Sumer dönemine gitmektedir. Dönemsel ve kültürel farklılıklara bağlı olarak eklemelerin ve değişimlerin yer aldığı metin grubu Sumerce ve Sami dillerinden Babilce-Akadca olarak bulunmuştur. Fakat demonların etki alanları, görüntüleri aynı tasvir edilmiştir. Utukkū Lemnutū metinleri bulunan en kapsamlı demon literatürüne sahip metin grubudur (Thompson, 1976: 8-10).

Doğum ve ölüm bir döngüdür. Dünyaya gelen bir kimse masum ve günahsızdır. Edimmu, başlangıçtaki masumiyete erişme hakkı kendi iradesi haricinde bu hakkı dolaylı yoldan kaybeden varlıklardır. Öfkelerinin sebeplerinden biri budur (Cooper, 2009: 30). Aynı zamanda ölen kişiler kimi zaman rüyada yaşayan kimseler tarafından görüldüğü için onlara rüya ruhu da denilmektedir (Zwitser, 2016-2017: 30).

Edimmu, Atrahasis Destanında⁴ yaratılan insanların ruhudur. Angarya işler yapmak istemeyen küçük tanrıların isyan etmesinden sonra büyük tanrılar, bu işleri yapması için insanları yaratırlar. İnsanların yaratılışı sırasında tanrılar, bedeni oluşturan maddeleri hazırladıktan sonra onlara ruh vermiştir. Atrahasis Destanında bu ruhlar, Edimmu'dur. Metinde bir demon olarak değil, soyut bir varlık, ruh ve can olarak görülmektedir.

Atrahasis IV, 23-26:

Tanrı, çamuru eti ve kanı ile karıştırdı.

Tanrının etinden bir Edimmu var olmasına izin verin.

Onu yaşayan işareti olarak ilan etsin!

Edimmu'nun belirli bir tasviri yoktur. İnsanlar tarafından gölge gibi algılanmıştır. İnsanlara yakın ama fark edilmeyen varlıklar olarak düşünülmüştür. Dünyadaki çatlaktan yükselerek havaya karıştırlardı ve insanların bedenine girdiğine inanılırdı.

Yeraltı ve yeryüzünde bulunmalarından dolayı Babil'de ruh çağırma ve gelecek hakkında bilgi için kullanılırdı (Black ve Green 2003: 84). İdim-İlum'un başına gelecek kötülüğün haberini almak için şāiltum ve bārītum'un Edimmu demonuna danışması bu durumu göstermektedir (Finkel, 1983/1984: 1).

⁴Atrahasis Destanı, Babilce, Akadca ve Hititçe versiyonları bulunan bir tufan mitosudur. Destan, ismi tufanda yer alan kahraman, Atrahasis'ten gelmektedir. Destanın neredeyse tamamı Nineve'deki kütüphanede ele geçirilmiştir. İnsanların çoğalması ve yarattıkları gürültüden dolayı yok edilmesi için birçok girişim sağlanmış fakat en sonunda tufan gönderilmiştir. Tanrılar tufan göndermeden önce insanların üremesini kontrol altına almak amacıyla hastalık, ölüm ve demonları insanlara musallat etmiştir (Dalley, 1998: 9-11).

Puşuken'e Belātum'dan gönderilen Mektup

Kültepe'de bulunan KTS 24 numaralı metne göre, adak sahibi, Belātum isimli bir kadın, adağını yerine getiremediği için demonlar tarafından cezalandırılmış ve hasta bırakılmıştır.

Belātum Mektubu, ö.y. 1-8:

1 3 Tarīšmatum, Belātum Puşuken'e şöyle der: adağımızdan dolayı Belātum burada hastalandı.

4 8 biz kötü Utukku ve Edimmu tarafından hasta düşürüldük.

Sumerce Udug, Akadca Utukku, ölü ruhların demonlarıdır. Metinlerin bir kısmında Utukku demonları, yedi Utukku demonu ve kötü Utukku demonu olarak sınıflanmıştır (Farber, 1990: 1896; Belecen, 2015: 41.)

Utukku demonu, tanrı Anu'nun çocuklarıdır (Dönmez, 2016: 218). Kozmolojiye göre Utukku, yaratılan ilk demonlardandır. Eşleri ya da çocukları yoktur. Biçimsel olarak bir şekli olmayan, soyut varlıklardır (Wiggermann, 2011: 308).

Utukkū Lemnutū, V, 11-13:

Soğuk ve don her şeyi baştan sona keserken Kötü Utukku, Anu'nun iyi tohumundan döllendi.

Utukku demonları gece karanlığında, ıssız, terk edilmiş bölgelerde, harabelerde, yollarda, çöllerde, bozkırlarda ve kent çevrelerinde kurbanlarını avlanmaktaydı (Böck, 2003: 14-15).

Utukkū Lemnutū, XIII- XV 56-57:

Onlar yeraltının ıssız yerlerinde dolaşiyor, bilinmezler,

Göklerde bilinmezler, yeryüzünde bilinmezler.

Edimmu demonlarından farklı olarak Utukku demonlarının kurbanları yalnızca insanlar değildir. Hayvanların ruhlarını da ele geçirmektedirler (Verderame, 2013: 120).

Utukkū Lemnutū, IV, 32-37:

Onlar pencerelerindeki kuşları,

Köpekleri yuvasından uzaklaştıracaklar.

Koyunlara, öküzlere saldırırlar.

Toprakları yok eden fırtınalara da Utukku neden oluyor.

Metinlerde, Utukku demonlarının çevreye verdiği zararının bir kısmı, onların çılgınlıklarından kaynaklanmaktadır (Barbu ve Loisel 2009: 314). Çılgınlıkları, hayvanların telef olmasına, su kaynaklarının kurumasına ve yiyeceklerin bozulmasına neden olmuştur. Metinlere göre, Tanrı Marduk bu durumu gördükten sonra Tanrı Ea'ya giderek ondan yardım istemektedir.

Utukkū Lemnutū, XII, 94- 105:

Düşman olan uzun boylu kötü Utukku demonu, onun kuvveti çok büyüktür.

O, bir tanrı değildir ama onun çılgınlıkları çok güçlüdür.

Onun ateşi/ışığı çok yüksektir! Onun gölgesi gerçek karanlıktır, gölgesi kasvetlidir!

Onun vücudunda hiç ışık yoktur! O, her zaman gizlenerek dolaşır.

Vücudunda hiç parlaklık yoktur! Onun pençelerinden kötü safra damlar.

Onun adımı zehir bırakır! Kemerini serbest bırakılamaz, kolları kuşatılır!

Öfkesinin yerini tüm topraklarda (kurbanlarının) gözyaşlarıyla doldurur,

Hiçbir yerde onun savaş çılgınlığı durmuyor...

O, (her yeri) öfkeli bir rüzgâr gibi kirletir, arkasına da dönmez!

Öfkeli, vahşi ve kendinden geçen bir kördür (önünü göremez)!

Utukku demonları duyu organları tarafından algılanamayan varlıklardır. Gün ışığında dahi görülemediklerine inanıldığı metinlerden anlaşılmaktadır.

Lamaštu Muskası (BIN 4,216)

Mezopotamya kaynaklarında yer alan demonlardan birisi Lamaštu'dur. Tanrı Anu'nun kızı olan Lamaštu; hamile kadınlara ve bebeklere musallat olurdu. Lamaštu'dan korunmak için muska yapılırdı (Black ve Green 2003: 142).

Lamaštu, Anadolu'da iki metinde yer alır. Anadolu'da Kültepe'de yazılmış çivi yazılı belgelerden BIN 4,126 numaralı metin Lamaštu'yu şu şekilde ifade etmektedir:

Lamaštu Muskası, ö.y. 1-24:

1 O (Lamaštu) tektir! O tanrıçadır!

2 O, geç doğandır

3 4 Ancak o Muštabbum'dur (ışıldayan) ve Utukku gibi kötüdür

5 7 O, kötüdür! O, Tanrı Anu'nun kızıdır!

8 13 Onun niyeti iyi değildir. Onun fenalıkları yüzünden babası Anu, onu gökyüzünden yeryüzüne attı.

14 17 Onun kötü düşünceleri ve ilahi karara (karşı çıkan) asi sözleri (yüzünden) onun saçları dağınıktır, giysisinin bir bölümü (yoktur), o çıplaktır.

18 19 O, tanrısı olmayana yaklaşmıştır (mutsuz olmuş, tanrının yolundan ayrılmış?)

20 24 O, gücüyle aslanı gevşetmiş, o, gücüyle küçük çocukların ve bebeklerin gücünü hasta eder!

Sumer dilinde Dimme, Sami kökenli dillerde Lamaštu, Labartu ve Pašittu'dur (Wiggermann, 2000: 230) Yıkım, sakatlanma, ölüm, felaket ve salgın hastalıklara neden olduğu düşünülürdü. Özellikle hamile kadınlara, lohusalara, bebeklere ve küçük çocuklara musallat olurdu. Bir Sumer duasında yer alan "bana oğullarını getir, onları emzirebileyim." ifadesine göre Lamaštu, kurbanını yakalayıp çöle kaçırmaktır.

Mezopotamya kaynaklarında Lamaštu, diğer demonlardan daha farklı bir konumdadır (Erol, 2014: 39). Lamaštu'nun mekânsız bir demon olduğu için her yerde bulunabileceğine inanılmıştır. Lamaštu'nun geçtiği yollardan bir daha geçilemezdi (Wiggermann, 2000: 230). Ağaçların özünü aldığı ve onları kullanılamaz hale getirdiğine inanılmıştır. Ağaçların meyvelerine dokunup ya da koparıp ağacın verimini yok ederek onları kuruttuğu

düşünülmüştür. Biriktirdiği suyu çamura dönüştürerek evlere sıçrattığına ve evleri lanetlediğine inanılmıştır

Bir kimsenin hasta olduğunu söylemek için “Lamaštu’nun eli değdi, Lamaštu’nun tükürüğü değdi, Lamaštu’nun tükürüğü kurbanı sıçradı” denilmekteydi (Geller, 2011: 337). Bahsedilen tükürük ise Lamaštu’nun zehridir. Lamaštu’nun yarattığı etki vücuda giren zehir gibi insanı yavaştan ve acı çektirerek yok ettiğine inanılırdı (Wiggermann, 2000: 225). Kasları zayıflatarak yürüme fonksiyonunu yok ederdi (Herrero, 1975: 48-49). Baş ağrısı, migren, sarılık ve karaciğer rahatsızlıkları Lamaštu ile ilişkilendirilmiştir. Bir metinde “*Sen Lamaštu, yüzleri sarımsı, yeşilimsi yaparsın*” ifadesi geçmektedir (Dönmez, 2016: 220).

Lamaštu, Anu’nun kızı olduğuna ilişkin belgeler, demonun Demir Çağından sonra kazandığı bir özellik değildir (Thaerau-Dangin, 1921: 190).

Utukkū Lemnutū, IX, I, 1-7:

Labartu, Tanrı Anu’nu kızı, (bu) onun ilk adıdır.

Sokak tanrılarının (ıssız tanrılarının) kız kardeşidir.

Kafayı yaran kılıç,

Ateşi kaldıran,

Yüzü (yüzleri) dehşete düşüren tanrıçadır.

Tanrıça İrnina’nın uzattığı ellere güven,

Büyük tanrılarının adına, göklerin kuşları uçup büyüdüler.

Burada yer alan tanrıça İrnini, tanrıça İnanna’dır. İnanna da tanrı Anu’nun kızıdır.

Lamaštu’nun yaratılışı, yazılı kaynaklardan Atrahasis Destanında yer almaktadır. Enlil insanların çoğalmasından ve yaptıkları gürültüden oldukça rahatsız olur. Onların çoğalmalarını engellemek doğumlarını kontrol etmek için Lamaštu yaratılır (Verderame, 2013: 124).

Atrahasis III, 3-7:

(hamile olan kadınlar için ve olmayan kadınlar için de) izin ver!

İnsanlar arasında bir Pāšittu olsun, izin ver o, bebeği kucağından kapsın!

Lamaštu, Atrahasis'e göre tanrıların insanların kontrol etmesi için yarattığı yok edici bir demondur (Lambert, 1969: 102). Anu tarafından Enlil'in isteği doğrultusunda yaratılmıştır.

Lamaštu tasvirlerde yabancı hayvanlarla gösterilmesi, onun vahşi hayvanlar ile olan ilişkisini yansıtmaktadır. Bozkırlarda ve dağlarda gezindiği için bu bölgelerdeki hayvanlarla ortak alanlarda yaşamaktadır. Vahşi hayvanların onunla ilişkilendirildiği gibi demonunun korkutucu yönünü vurgulamak için de böyle bir izlenim kazanmış olabilir.

Eski Babil dönemine ait bir büyüde Lamaštu dağlara yönlendirilerek insanlardan uzak tutulması amaçlanmıştır (Wiggermann, 2000: 222).

Tatlı kokulu dağlara tırman

Sürüden hayvanlar tut; bir vahşi eşek, bir gazel

Vahşi boğalar, antiloplar, erkek geyik, dağ keçisi

Bozkır hayvanlarının ve Şakkan sürüsüne ebe ol!

Lamaštu'nun yabancı hayvanlara ebe olması onun bozkırdan inip insanların arasına girmesini engellemek için söylenmiştir. Hayvanlar ile beraber bulunarak bebekleri öldürmemesi amaçlanmıştır. Asaluhi,⁵ Lamaštu'ya "Sevdiğin dağlara git ve bir geyik, dağ keçisi yakala" demiştir. Onu dağlarda tutmaya çalışarak insan soyunun devamını güvence altına alındığına inanılırdı.

Demonlardan korunmak için yapılan bir muskada diğer kötü demonlar ile beraber Lamaštu yer almaktadır. M.Ö. 2.binyıla ait bir muskada bulunan yazıtta Lamaštu'nun hastadan uzak durmasını emredilmektedir "Lamaštu demonu, sakın ona yaklaşma!" (Barbu ve Loisel 2009: 318). Evi kötülüklerden arındırma büyülerinde o da yer almaktadır (Wiggermann, 1992: 6-23).

Lamaštu, içindeki kötülükten dolayı tanrıların arasından kovulduktan sonra demon olmuştur. Tanrıların sahip olduğu tapınaklardan ve kùltlerden uzaklaşmıştır. Tanrıların köleleri, yani insanlar tarafından tapınılmayan, beslenmeyen ve kendisine ibadet edilmeyen bir varlık olmuştur.

⁵Geç Sumer döneminde panteonda bulunan tanrılardan birisidir. Sami kökenli metinlerde yer almaktadır. Bir döneme kadar adı hiç yazılı kaynaklarda görülmemektedir. Mezopotamya kökenli olduğu ve eski dönemlerde de kendisine yönelik tapınım olduğu öne atılmaktadır. Daha sonra Marduk, Ea ile beraber bir arada görülmüştür. Enki'nin oğullarından biri olduğu inanılmıştır. Enki'nin büyüleri yönüne asistanlık yaptığına da inanılmaktadır. Kadın ve erkeklere yönelik gebe kalma, üreme, doğum gibi konularda ilgilidir (Bergmann, 2008: 43; Espak, 2010: 55).

Tasvirlerde Lamaštu, aslan başlı, eşek dilli, eşekkulaklı bir kafaya sahiptir. Bedeni kovuluşunu temsil ettiğinden çıplaktır. Çıplaklığı aynı zamanda hamile kadınları ve lohusa kadınları kandırabilmek içindir. Çıplaklığı, her tasvirde aynı değildir. Kimi tasvirlerde Lamaštu, yarı giyinik yapılmıştır.

Vücudunun kıllarla kaplandığına ve ayaklarının ise Anzu'nun ayakları gibi olduğuna inanılmıştır. Pençeleri kuş şeklindedir. Uzun parmakları ve tırnakları vardır. Elleri kurbanlarından dolayı kanla kaplıdır. Saçları dağınık olan Lamaštu, genellikle tasvirlerde yanında köpek ve domuz gibi başka hayvanlarla bulunmaktadır. Nadiren de olsa akrep, yılan, eşek ile de yan yana tasvir edildiği görülür (Wiggermann, 2000: 221).

Eşek fizyolojisine ait organlar, demonlarda görülen özelliklerden birisidir. Demonların çoğu özellikle erken dönemlerde aslan kulaklarıyla görülürken sonraki dönemlerde eşeğin kulakları ile temsil edilmiştir.

Yılan ile olan tasvirlerinde Lamaštu, yılanlar kavrayarak topraktan yukarı doğru kaldırmaktadır. Metinlerde kurbanlarını avlamak için evlere yılan gibi sokulduğundan bahsedilmektedir (Foster, 2005: 974-975). Lamaštu'nun köpek başı ile temsil edildiği görselleri de bulunmaktadır. Köpek başı Enlil'in Lamaštu kovulmadan önce ona verdiği bir cezadır (Wiggermann, 2011: 318).

Utukkū Lemnutū, IX, 1-5:

O, Lamaštu'dur!

O, uykusuzdur, dinlenmez.

O, gecenin ve gündüzün hastalığıdır.

İblis başının vücudu (sadece) sığınaktır.

O, karanlıktır ve yeryüzündedir.

Lamaštu, politeist inançlarda tanrısal öfkenin kozmik sistemde düzenleyicisi, kontrolcüsü olarak aslında korkutucu görülse de kozmolojide denetleyici rolü bulunmaktadır. Lamaštu, Demir Çağında kazandığı özellikleriyle, monoteist inanç sistemi içerisinde de kendine yer edinmiştir.⁶

⁶ Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında yer alan Lilith'in kökeninin Lilitu olduğu bilinmektedir. Lilith, Âdem için yaratılan ilk eşidir. Âdem'i red ederek Kızıldeniz ile beraber olmuş ve her gün 100 adet lilim iblisi doğurmaktadır. Monoteist kaynaklarda Lilith, hamile kadınlara, lohusa kadınlara ve bebeklere musallat olmaktadır. Lilitu da hamile kadınlara, lohusa kadınlara ve bebeklere musallat olan bir demondur. Lilitu yazılı kaynaklarda özellikle Demir Çağından itibaren görülmeye başlar. Fakat Lilitu'nun Demir Çağından önceki dönemlerde hamile kadın

Lamaštu Muskası (Kt 94/k 821)

Muskaların bir yüzünde Lamaštu, diğer yönünde ise dua, büyü ve sözler bulunmaktadır. Mezopotamya’da ele geçirilen bu levhaların bir benzeri Anadolu’da bulunmuştur. Bu levhalar üzerinde tipik biçimde Lamaštu tasvir edilirken Kültepe’de ele geçirilen levhada herhangi bir betimleme bulunmamaktadır (Michel, 1997: 59).

Levhalar genelde muska biçimlidir. Üzerinde bulunan ipler yardımıyla bir yere asılı bir şekilde bırakılarak kullanılmaktaydı. Kültepe’de ele geçirilmiş olan muska biçimli Kt 94/k 821 numaralı tabletin üzerinde iyi korunmuş 22 satır çivi yazısı bulunmaktadır (Erol, 2014: 39-40; Michel, 1997: 59-64; Yıldırım, 2015: 245).

Lamaštu muskası,1-22:

1-5 *O şiddetli, öfkeli ve göz kamaştırıcı bir tanrıçadır! O, Anu’nun kızıdır!*

5-8 *Onun evi çimenlerin içindedir, onun yatağı yoncaların içindedir.*

9-12 *O, çevikliğiyle genç adamı alıkoyar, çocuğu hızlıca yakalar.*

13-16 *Küçük çocuklara kuyruğu ile sertçe vurur. Yaşlı olanlara (ise) amniyon⁷ sıvısı içirir.*

17-19 *(bu) Benim büyüm değil, büyüünün beyi Ninkilil’in büyüüdür!*

20-22 *Ninkarrak onu attı ve onu ben aldım.*

Kültepe’de bulunan bir diğer metinde (BIN 4,126) olduğu gibi metnin ilk satırları Anu kızı Lamaštu hakkında bilgi vermektedir. Metnin son kısımlarında *bu benim dileğim değil, bu benim sözlerim değil, bu benim büyüm değil* gibi ifadeler, büyüü yapan kişinin iradenin kendisinin tanrılara ait olduğunu gösteren bir ifadedir. Metinde, büyüünün sahibinin kendisinin değil Ninkilil olduğunu söylemektedir. Ninkilil ya da Ningilin firavun faresidir. Aynı

ve bebeklere musallat olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Demir Çağından itibaren demonlar, koruyucu varlıklar olarak inançta yer edinmeye başlamasıyla beraber Lilitu, kötü demon Lamaštu’nun çocuklara, bebeklere ve genç erkeklere musallat olduğuna yönelik inanç dönem içerisinde azalmaya başladığında, Lamaštu demonunun yerine geçmiştir. (Thomsen, 1992: 31; Wiggermann, 2000: 228; Graves ve Patai 2013: 107).

⁷ Amniyon sıvısı, gebelik sırasında anne karnında bebeğin korunmasını ve beslenmesini sağlayan sıvıdır. Bebeğin, cilt, solunum sistemi, sindirim ve boşaltım sisteminden dökülen hücrelerinin olduğu bir sıvıdır. Gebeliğin başlangıcı ve ilerlemesi ile sıvının yapısı değişmektedir. Örneğin gebeliğin son aylarında sıvı içerisinde günde belli oranlarda idrar da eklenmektedir. Amniyon sıvısına ilişkin Mezopotamya kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamasına rağmen Eski Mısır’da bu sıvı ile ilişkin bilgi sahibi oldukları papirüslerden anlaşılmaktadır (Burjonrappa ve Bouchard, 2010: 27-28; Johnston, 2017: 10).

zamanda bir tanrının ya da tanrıçanın adıdır (Black ve Green 2003: 81). Erken dönemde Ningilim büyü tanrısı olan Ningirima ile karıştırılmış olabilir. Ningirima yılanları uzaklaştırmak için yapılan büyülerin tanrısıdır.

Ninkarrak, Tanrıça Gula ile özleştirilmektedir. Gula, doktorların koruyucusu olan tanrıça Nintiguna, Meme gibi başka isimler ile de anılmaktadır. Ninkarrak metinlerde genelde demonlardan ve kötü varlıklardan korumak için yapılan büyülerde karşımıza çıkar (Black ve Green 2003: 81).

DEĞERLENDİRME

Demonlar, insanların duygu-düşünce, endişe, korku, keder ve beklentilerinin dışı vurumudur. İnsanların, dönem şartlarında çaresiz kaldığı durumlarda oluşturdukları çözümün bir yansımasıdır.

Eskiçağda doğum, yaşam ve ölüm, kozmik bir reaksiyon olarak görülmektedir. İnsanlar, tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştır (Aygün, 2017: 89). Doğum, yaşam ve ölüm tanrılarının izniyle gerçekleşmekteydi. İnsanların tanrılara hizmet edebilmesi için üremesi ve bu nüfusu koruması gerekliydi. Bu her ne kadar tanrılarının izni ile olsa da tanrılarının da yaşayabilmesi için insanların hizmetine ihtiyacı vardı. İnsanlar, bu durumun bilincindedir. Geçmiş, gelecek, yaşam ve ölüm bir soyutlanmanın dışında insan zihninde yer almaktadır. Doğumun kutsal ve gerekliliği ne denli önemli ise ölüm ve sonrası da o denli önemlidir.

Arkeolojik veriler ışığında, Neolitik dönem öncesinde, insanların çok az kısmının ebeveyn olabilecek yaşa kadar yaşadığı bilinmektedir (Harari, 2016: 29-30). Mezar buluntularında yapılan araştırmalara göre kadın ve bebek ölümleri yaygın olarak görülmektedir. Bu denli ölüm oranları, üremeye beraber mevcut kadın ve bebeklerin sağlık açısından korunmasını gerekli hale getirmiştir. Dönemin sağlık şartlarından kaynaklı ölümler ile beraber yeni doğan bebekler ve lohusa kadınların da belli bir kısmının lohusalık sendromu da denilen rahatsızlıklardan kaynaklanmış olabilmektedir.

Lohusalık sendromu, doğumun hemen ardından meydana gelen psikolojik rahatsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Sendrom süreci, kişiden kişiye değişen geçici bir durumdur. Annelerde yada bebeklerde görülebilen bu sendrom hormonal ve sosyodemografik etmenler ile şekillenmektedir (Erdem ve Bez, 2009: 33). Gebelik sürecinde başlangıcı görülmeye başlar, kadınlarda ağlama, yorgunluk, uyku bozukluğu, yeme bozuklukları,

sinirlilik, duygu durumlarında hızlı değişiklikler, eleştiriye karşı duyarlılık, obsesiflik, kayıp ve keder duygularıyla birlikte görülmektedir. Süreç kadınlar arasında değişiklik göstermekle beraber semptomlarının şiddetini arttırdığı dönemde Postpartum Psikoza dönüşebilmektedir. Bu duygu durumları, kadınlarda sosyokültürel çevreye bağlı olarak belli sürelerde ortaya çıkmakla beraber acil tedavi edilmesi gereken bir süreçtir. Ruhsal değişimler ve hastalığın kadın fizyolojisine olan etkilerinin iyileşmeye başlamaması kadınları intihar etme, kendine veya bebeğine zarar verme düşüncelerine itmektedir. Lohusa kadınların bu süreçte öldüğü ve ya kendini öldürdüğü durumlar görülmektedir. Bebek ölümleri ise lohusa kadının sağlık şartlarından ötürü anne sütünün yetersiz kaldığı durumlarda görülmekle beraber kadınların ruhsal sürecine bağlı olarak bizzat anneleri tarafından da öldürüldüğü görülmektedir. Tıbbi ve psikolojik yardımın yetersiz olduğu Eskiçağda, insanlar kötü olayları izah edebilmek için yaşanan olayların doğrudan demonlar tarafından gerçekleştiğine inanmıştır.

Yazılı kaynaklar, Mezopotamya'da anne ve bebek ölümlerinin, Lamaštu ve diğer lil grubu demonlarından kaynaklandığını yazmaktadır. Lamaštu, insanların üremesi, çoğalmasını engellemektedir. Doğadaki doğum ölümleri ve doğrudan insan nüfusunu kontrol etmekte idi. İnsanların çoğalmasını engelleyerek aslında onların tanrılar tarafından kitlesel bir ölümden alı koymasını da sağlıyordu. Onun, antagonist yönleri, evrende nüfusu kontrol eden doğum ve ölümler arasında denge sağlayarak aslında kozmoloji açısından evrendeki dengenin korunmasına katkısı bulunmaktaydı. Lamaštu'ya karşı yapılan ritüeller onu hane dışında tutarak anne ve bebeklerin sağlığını korumayı amaçlamaktaydı.

Ritüeller bir takım malzemelerin ve kurbanların hazırlanmasıyla belirli kimseler tarafından yapılırdı. Ritüeli yapan kimselerin ne çeşit bir eğitim aldığı ve süreçten geçtiği tam olarak bilinmese de ritüel sırasında kullanılan malzeme ve sunulan kurbanlar için ödenen meblağ, bulunmaktadır. Bu da ritüellerin her ne kadar sağlık için yapıldığını gösterse de toplumun her kesiminden insanın bu ritüelleri yapabilecek ekonomik güce sahip olmadığı aşıkardır.

Üremenin devamı için anne ve bebeğin korunması her ne kadar toplumsal süreklilik için hayati bir rol oynasa da altında yatan etmen, ölümdür. Ölüm, insanlık tarihi boyunca merak edilen, çözümü aranan bir olgu olmuştur. Ölüm ve ölümden sonraki yaşamın sorgulanması aslında yaşamın kendisini anlamaya ve çözümlemeye çalışılmıştır (Parlıtı ve Uhri 2018: 15).

Ölüm, mutlak bir son değildir. Bedenin yaşadığı evrenden başka bir boyuta geçmesindeki ilk adımdır. Ölümden sonra yaşam inancı beraberinde ölü kültürünün oluşmasına

neden olmuştur. Mezara, hediye, yiyecek, içecek bırakılmış, tütsüler yakılmış ve ölenler, özel törenler ile belirli günlerde anılmıştır (Ökse, 2005: 1). Bu törenler cenaze sırasında yahut cenaze sonrasında ölünün hatırlanmasına ilişkin törenlerdi. Cenaze sonrasında gerçekleşen törenler, sadece insanların ölümüne değil, doğanın ölüp yeniden canlanmasını temsil eden tanrılara da yapılmaktaydı. Yas törenleri ve şenliklerde ölüp dirilen tanrılar ve ölü ruhlar için ziyafetler düzenlenirdi.

Ölümünden sonra ruhların gittikleri yerlerde huzurla kalabilmesi için onlara kurbanlar sunmak ve sunular yapmak gerekmekteydi. Ölü ruhlar, Yeraltı Dünyası'nda huzura kavuşamadıkları zaman yeryüzüne birer demon olarak gelir, yaşayan dünyasına musallat olurdu. Mezopotamya yazılı kaynaklarında yeraltında yaşayan ölü ruhları temsil eden demonlardan ikisi Edimmu ve Utukku'dur.

Edimmu ve Utukku demonları birbirinden farklıdır. Edimmu, sonradan demonlaşan, ölü insanların ruhları iken Utukku, bizzat tanrılar tarafından yaratılan ölü ruhlar, soyut, maddesel bir atmosferik fenomendir. Kişiselleştirilmesi yalnızca karakterinde olmuştur. Toplumlar tarafından iyi ve kötü olarak ayrılmıştır. Prototipte kötü olan demon, toplum tarafından bakış açısı ve fayda-zarar ekseninde değerlendirilerek düalist bir yapıya bürünmüştür. İyi Utukku da kötü Utukku da tanrısal gücün ve etkinin insanlar üzerindeki etkisini temsil eder. Bir noktada Utukku, iyilik ve kötülüğün kısmen somutlaştırılmış halidir.

Her iki demonunda etki alanları ve kozmolojik düzende rolleri aynıdır. Utukku, evrendeki düzenin tanrılar tarafından yansıtılmasını temsil ediyorken Edimmu bu durumun insan zihninde olan yansımadır. Ölümün, ölümden korkmanın, unutulmanın ve bilinmezliğin vermiş olduğu bir korkudan kaynaklanmaktaydı.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlar, yaşadıkları ağrı ve acıları, yaralanmaları ve ölümleri açıklamada zorluk yaşamıştır. Sakatlık ve yaralanma gibi gözle görülen durumları anlayabiliyorken ağrı, acı ve ölüm tanımlanmamıştır. Demonların varlığı, insanları karşılaştıkları kötü durum ve olgulara neden aramasının sonucudur. Demonun muska ve yer aldığı mitler, insanların başına gelen korkutucu olaylara karşı çözüm nihayetinde olan bir durumdur. Bu hikâye ve muskalar aynı zamanda kadınların deneyimlerini de göstermektedir.

Mezopotamya inançlarına göre kozmolojide tüm varlıklar ve olgular zıt, karşıttır. İnsanlar, felaketlerin nedeninin tanrılar olduğuna inansa da felaketlerin bizzat onlar tarafından gelmediğine inanmışlardır. Düzenin devam edebilmesi için kaosa ihtiyaç vardı. Kaosun insan ve toplum üzerinde oldukça etkisi bulunmaktadır. Bu etki gerek sosyal yaşantıyı gerek inancı gerekse ekonomiyi etkisi altına almaktaydı. Demonlar bu sistemin bir parçası olarak toplumun var olan düzen içerisinde yaşamasına, yönetilmesine ve süreklilik sağlanması hususunda sistematik bir araçtır.

KAYNAKÇA

- Aygün, Vahyettin (2017). “Eskiçağ Mezopotamya’sında Tanrı Algısı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1): 79-93.
- Barbu Daniel, Anne-Caroline Rendu Loisel (2009). “Démons et Exorcismes en Mésopotamie et en Judée”, *I Quaderni del Ramod’Oro On-line* 2: 304-366.
- Belecen, Rıza (2015). *Eskiçağ’da Mezopotamya İnanç Sisteminde Tapınakların (Zigguratların) Yeri ve İşlevi*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Bergmann, Claudia D. (2008). *Childbirth as a Metaphor for Crisis: Evidence from the Ancient Near East, the Hebrew Bible, and IQH XI*, ss. 1-18. Berlin: Walter de Gruyter.
- Black Jeremy, Anthony Green (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü, Tanrılar, İfritler ve Semboller* (Çev. Necdet Hasgül). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Böck, Barbara (2003). “When You Perform the Ritual of Rubbing on Medicine and Magic in Ancient Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies* 62(1): 1-16.
- Burjonrappa, Sathyaprasad, E. Crete, S. Bourchad (2010). “The Role of Amniotic Fluid in Influencing Neonatal Birth Weight”, *Journal of Perinatology* 30: 27-29.
- Capomacchia, Anna Mari Gloria, Lorenzo Verderame (2011). “Some Considerations about Demons in Mesopotamia”, *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 77(2): 291-297.
- Cooper, S. Jerrold (2009). “Wind and Smoke: Giving up the Ghost of Enkidu, Comprehending Enkidu’s Ghosts”, Mu-chou Poo (Haz.), *Rethinking Ghosts in World Religions*, ss. 23-32. Washington: Brill.
- Dalley, Stephanie (1998). *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh and Others*. Oxford: Oxford University Press.
- Dönmez, Sevgi (2016). “Eski Mezopotamya Toplumlarında Korku ve Güç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 53(2): 231-226.
- Erdem, Özgür, Yasin Bez (2009). “Doğum Sonrası Hüzün ve Doğum Sonrası Depresyon”, *Konuralp Tıp Dergisi* 1(1): 32-37.
- Erol, Hakan (2013). “Kültepe’de Bulunan Büyü Metinleri”, *Aktüel Arkeoloji* 35: 66-67.

-
- (2014). “Anadolu’nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54(2): 37-48.
- Espak, Peeter (2010). *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Tartu: Tartu University Press.
- Farber, Walter (1990). “Witchcraft, Magic and Divination in Ancient Mesopotamia”, Jack Sasson, John Baines, Gary Beckman ve Karen Rubinson (Haz.), *Civilizations of the Ancient Near East* 3, ss. 1895-1909, New York: Charles Scribner’s Sons.
- Finkel, L Irving (1983/1984). “Necromancy in Ancient Mesopotamia”, *Archiv für Orientforschung* 29/30: 1-17.
- Foster, R. Benjamin (2005). *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. Maryland: CDL Press.
- Gaines, Janet Howe (2001). “Lilith: Seductress, Heroine or Murderer?”, *Bible Review* 17(5): 12-20.
- Garelli, Paul (1963). *Les Assyriens en Cappadoce*. Paris: Maisonneuve.
- Geller, J. Markham (1980). “A Middle Assyrian Tablet of Utukkū Lemnutū, Tablet 12”, *British Institute for the Study of Iraq* 42(1): 23-51.
- Graves Robert, Raphael Patai (2013). *İbrani Mitleri Tekvin- Yaratılış Kitabı* (çev. Uğur Akpur). İstanbul: Say Yayınları.
- Harari, Yuval Noah (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi* (çev.: Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Herrero, Pablo (1975). “Una Tablette Medicale Assyrienne Inédite”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 69(1): 41-53.
- Johnston, Christine (2017). “Pervasive Practices and Divergent Cultural Traditions Surrounding Childbirth in Ancient Egypt and Ancient Mesopotamia”, Quinn Rathkamp (Haz.), *WWU Honors Program Senior Projects* 5: 2-17.
- Lambert, Wilfred George (1970). “Inscribed Pazuzu Heads from Babylon”, *Forschungen und Berichte* 12: 41-47.
- Larsen, Trolle Mogens (2015). *Ancient Kanesh: A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Michel, Cécile (1997). “Une Incantation Paléo-Assyrienne contre Lamaštum”, *Orientalia-Nova Series* 66: 58-64.
- Ökse, Ayşe Tuba (2005). “Eski Çağdan Günümüze Ölü Gömme ve Anma Gelenekleri”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 5: 1-8.
- Parlıtı, Umut, Ahmet Uhri (2009). “Geçmişten Bugüne Ölüm Olgusuna ve Ritüellerine Bilimsel Yaklaşım”, *TÜBA-AR 2018 Özel Sayı*, Ankara: TÜBİTAK.
- Schmidt, Brian (1994). *Israel's Beneficent Dead: Ancestor Cult and Necromancy in Ancient Israelite Religion and Tradition*. Tübingen: Mohr.
- Thaerau-Dangin, François (1921). “Rituel et Amulettes contre Labartu” *Revue d'Assyriologie et d'archéologie Orientale* 18(4): 161-198.
- Thompson, Reginald Campbell (1976). *The Devils and Evil Spirits of Babylonia: Being Babylonian and Assyrian Incantations Against the Demons, Ghouls, Vampires, Hobgoblins, Ghosts and Kindred Evil Spirits which Attack Mankind 1*. New York: AMS Press.
- Thomsen, Marie-Louise (1992). “The Evil Eyes in Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies* 51(1): 19-32.
- Verderame, Lorenzo (2013). ““Their Divinity is Different, Their Nature is Distinct!” Nature, Origin and Features of Demons in Akkadian Literature”, *Archiv für Religionsgeschichte* 14(1): 117-127.
- Wiggermann, A. M. Frans (1992). *Mesopotamian Protective Spirits the Ritual Texts*. Groningen: Styx Publications.
- (2000). “Lamaštu Daughter of Anu. A Profile” (Haz.) Marten Stol. *Birth in Babylonia and the Bible: Its Meditarrenean Setting*, ss. 217-252. Groningen: Styx Publications.
- (2011). “The Mesopotamian Pandemonium: A Provisional Census”, *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 77(2): 298-322.
- Yıldırım, Nurgül (2015). “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri”, *History Studies* 7(1): 239-248.
- Zwister, Nikki (2016-2017). *The Mesopotamian Netherworld through the Archaeology of Grave Goods and Textual Sources in the Early Dynastic III Period to the Old*

Babylonian Period. Master Degree. Ghent: Ghent University, Faculty of Arts and Philosophy.

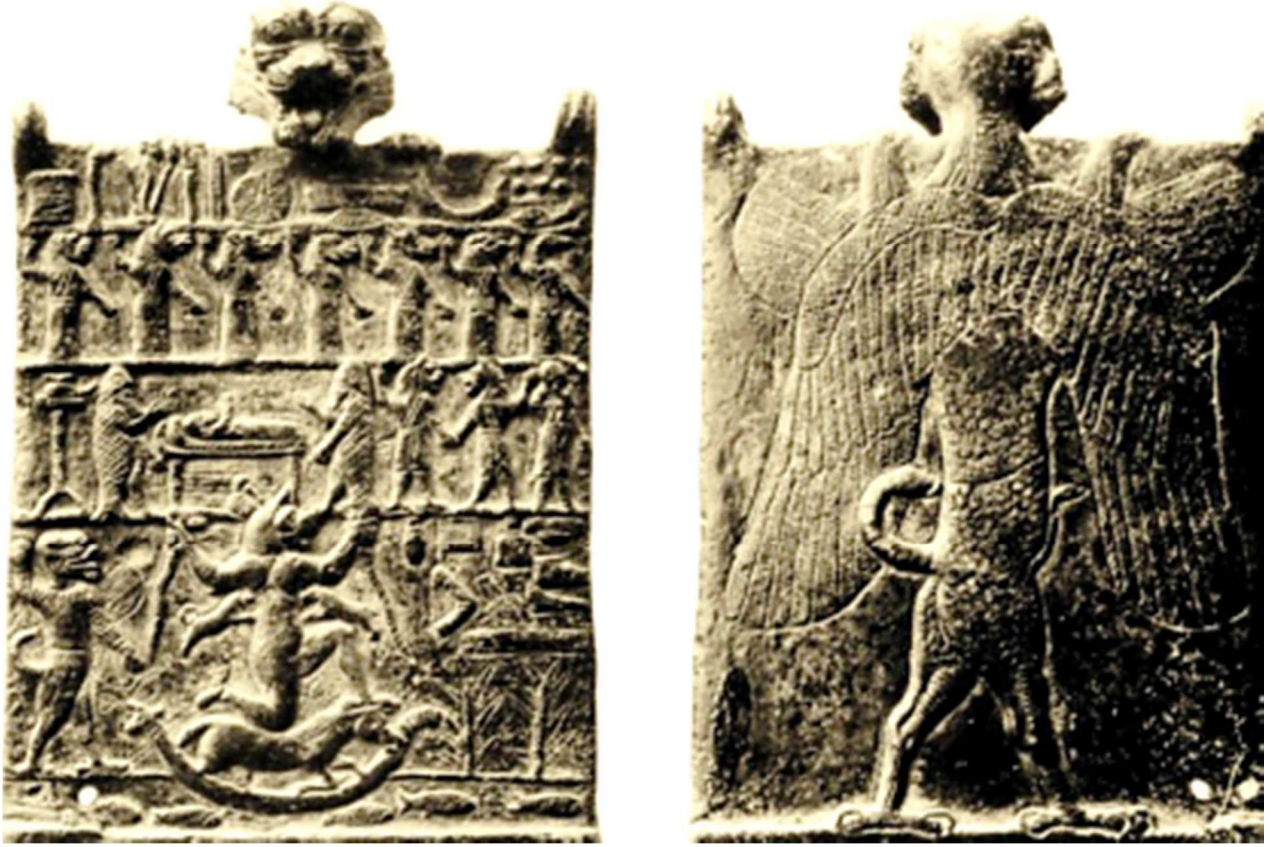
İNTERNET KAYNAKLARI

Louvre Müzesi, <https://www.louvre.fr/en> (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

British Museum <https://www.britishmuseum.org> (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

EKLER

EK-1

Lamařtu'ya karşı korumak amacıyla yapılan Pazuzu Muskası, Amulet of the female demon Lamashtu, Paris, Fransa: Louvre Museum/ Department of Near Antiquities.

EK-2

Lamaštu Muskası, Geç Asur Dönemi Amulet, Londra, İngiltere: British Museum/Collection Online.

EK-3

Kültepe'de bulunan Kt 94/k 821 envanter numaralı Lamařtu Muskası, Erol, 2013: 66.